

KLAZOMENAI FGT (FERİDE GÜL TARLASI) SEKTÖRÜNDEN ELE GEÇEN İTHAL TİCARİ AMPHORALAR

Fikret ÖZBAY¹

Öz

Antik dönemin girift ticari ilişkilerinin aydınlatılmasında ticari amphoraların önemi yadsınamaz. Son yıllarda antik merkezlerde yapılan kazı çalışmaları sonucunda edinilen yeni veriler ışığında; ticari amphoralar üzerine yapılan tipolojik sınıflandırma ve kil analizi gibi detaylı incelemeler, nümizmatik ve epigrafik kaynaklar sayesinde bu amphoraların üretim yerlerinin belirlenmesinde hatta taşıdıkları şarap, zeytin yağı gibi ticari maddelerin saptanmasında önemli bir yol kat edilmiştir.

Klazomenai MÖ 4. yüzyıl yerleşiminden ele geçen Thasos, Khios, Samos amphoraları ve Solokha kurganlarından ele geçmesinden dolayı Zeest tarafından Solokha I veya spesifik ağız formundan dolayı mantar ağızlı amphoralar olarak isimlendirilen amphora grubu bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Klazomenai MÖ 4. yüzyıl yerleşiminden ele geçen parçalar halindeki ticari amphoraların büyük bir kısmı ele geçtikleri tarihlenebilir tabakalardan ve benzer örneklerden hareketle MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı ve ortasına tarihlendirilmektedir. Söz konusu tarih aralığı yerleşimin MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreği – MÖ 4. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen kentin ikinci yapı evresi ve MÖ 4. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen kentin üçüncü yapı evresine denk gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Klazomenai, MÖ 4. yüzyıl yerleşimi, İthal amphora, Thasos amphorası, Khios amphorası, Solokha I/ Mantar ağızlı amphora.

TRADE AMPHORAS DISCOVERED AT KLAZOMENAI FGT (FERİDE GÜL FIELD) SECTOR

Abstract

Trade amphoras play an important role in the identification and understanding of the intricate trade relation of the Ancient period. Under the light of the recent data obtained during the excavations at ancient sites significant steps were taken in identifying the production site of these amphorae based on the typographical classifications and clay analysis in addition to numismatic and epigraphical sources even identifying the trade items they contained such as wine and olive oil became likely.

This study scrutinizes the mushroom-lipped Solokha I amphorae named by Zeest and the Thasos, Khios and Samos amphorae discovered at Klazomenai 4th BC settlement.

The sherds of trade amphorae unearthed at Klazomenai 4th BC settlement were mainly dated to early and mid-4th century BC in view of the layers they were obtained or their similars. The mentioned period covers the second architectural phase of the settlement between the first quarter of 4th century BC and mid-4th century BC and the third architectural phase of the city in the mid4th century BC.

Keywords: Klazomenai, 4th BC settlement, imported amphorae, Thasos amphora, Khios amphora, Solokha I/ mushroom-lipped amphora.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, fikret.ozbay@dpu.edu.tr

Giriş

İzmir körfezinin güneybatısında, Urla ilçesinin İskele mahallesine lokalize edilen Klazomenai antik kentinde 1979 yılında FGT sektöründe (Feride Gül Tarlası) başlatılan kazı çalışmalarında batıda MGT sektörüne (Mehmet Gül Tarlası) doğuda ise Liman Tepe Höyüğüne değin uzanan Hippodomik planlı bir yerleşimin izlerine rastlanmıştır.

Klazomenai FGT sektöründe yürütülen kazı çalışmaları Klasik dönem yerleşiminin üç evreli olduğunu göstermektedir. MÖ 5. yüzyılın sonu–MÖ 4. yüzyılın başına tarihlendirilen ilk yapı evresinde yerleşimde, düzenli bir kent planı oluşturan insula, sokak ve evlerin parselasyonu yapılmıştır. Ancak ilk yapı evresinde, Klazomenai sakinleri evlerini tamamlama fırsatı bulamamış yalnızca barınma için yeterli olacak şekilde yapılar oluşturmuştur (Özbay, 2006). MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreği–MÖ 4. yüzyıl ortalarına tarihlendirilen ikinci yapı evresinde ise kent sakinleri mevcut siyasi ortamın sağladığı güven hissi ile evlerini tam donanımlı olarak inşa etmişlerdir (Özbay, 2006). Yerleşimin son evresi ise MÖ 4. yüzyılın üçüncü çeyreğinde faaliyet gösteren bir seramik fırından ve onunla ilişkili mekanlardan ibarettir.

Çalışmanın konusunu oluşturan ithal ticari amphoralar yukarıda özetle anlatılan Klazomenai FGT sektöründe tespit edilen MÖ 4. yüzyıl yerleşiminden ele geçmiştir. Büyük çoğunluğu kentin ikinci yapı evresine ait tabakalardan ele geçen ithal amphora parçaları kentin bu dönemdeki ticari ilişkilerinin saptanmasında önemli rol oynamaktadır. Kendisi de Kuzey İonia'nın önemli amphora üreticilerinden olan Klazomenai'nın, MÖ 5. yüzyılın sonu–MÖ 4. yüzyılın ortaları arasında özellikle Thasos ve Khios ile ticari bir ilişki içinde olduğu bu kentlere ait amphora parçalarının Klazomenai FGT sektöründen ele geçmesiyle net bir şekilde anlaşılmaktadır. FGT sektörü buluntuları arasındaki bir diğer amphora tipi, MÖ 5. yüzyılın sonu–MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen Solokha I veya Mantar ağızlı amphoralar olarak adlandırılan amphora grubudur.

Çalışmada Thasos, Khios ve Solokha I/ Mantar ağızlı amphoralarının kökeni ve form gelişimi incelenerek Klazomenai örneklerinin bu tablonun neresinde durduğu belirlenecektir.

1.Klazomenai MÖ 4. Yüzyıl Yerleşiminden Ele Geçen İthal Ticari Amphoralar

Bulunduğu bölgenin ticari bağlantılarını aydınlatmadaki etkin unsurlardan biri de ticari amphoralardır. Klazomenai, MÖ 4. yüzyıl yerleşiminden ele geçen parçalar halindeki Thasos ve Khios amphoraları, Klazomenai'nın bu kentlerle olan ticari ilişkisini açıkça ortaya koymaktadır. Çalışmada ele alınan bir diğer amphora grubu ismini Solokha'da bulunduğu kurganlardan alan Solokha I amphoralardır. Üretim yeri hala tartışmalı olan Solokha I amphoraları sahip oldukları dışa çekik üçgen ağız profillerinden dolayı mantar ağızlı amphoralar olarak da literatürde anılmaktadır. Solokha I veya Mantar ağızlı amphora grubunun üretim merkezlerinden biri olarak Klazomenai'da gösterilmesine karşın, söz konusu amphora grubunun Samos, Rhodos, Knidos, Kos, Halikarnassos, Peparethos ve Phokai'da da üretildiği arkeolojik verilerle kanıtlanmıştır. Bu amphora grubunun üretildiği merkeze özgü formlar farklılıklar göstermediği için Klazomenai MÖ 4. yüzyıl yerleşiminden ele geçen Solokha I/ Mantar ağızlı amphoraların yerel veya ithal üretim olduğunu tespit edecek veriler bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu amphora grubu da ithal amphoralar başlığı altında incelenmiştir.

1.1 Thasos Amphoraları

MÖ 5. yüzyıldan itibaren antik dünyanın önde gelen şarap üretim merkezlerinden olan Thasos, özellikle MÖ 5. yüzyılın sonu–MÖ 4. yüzyılın başında şarap üretimine ivme vererek pazardaki yerini sağlamlaştırmıştır (Doğer, 1991). İçine eklenen farklı tatlarla lezzetlendirilen Thasos şarabı yönetici ve aristokrat sınıfının aranan içkileri arasında yerini almış (Salviat, 1986), hatta Thasos şarabı lezzeti ile Aristophanes'in ünlü komedyası *Lusistrata*'da da bile kendine yer bulmuştur. Thasos şarabının üretimine ve ticaretine ilişkin birçok yazılı kaynak günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır (Tzochev, 2016).

Kentin şarap üretimine ve şarap ithal ettiği merkezlerin saptanmasına ilişkin en önemli verilerin başında elbette şarap depolamada kullanılan ticari amphoraların önemli bir yeri bulunur. Amphora üreten farklı merkezlere ait amphoraların içinde hangi maddelerin depolandığı sorusu günümüzde hala net bir yanıt bulamamışken, Thasos amphoralarının şarap depolamak amacıyla üretildiği arkeolojik ve epigrafik veriler ile kanıtlanmıştır (Tzochev, 2016).

Thasos amphoralarının yayılımına bakıldığında, kentin Akdeniz ve Ege'deki merkezlere şarap ihraç etmekle birlikte asıl pazar alanın Karadeniz'de kurulan Yunan kolonileri olduğu arkeolojik verilerle kanıtlanmıştır (Doğer, 1991). Thasos amphoralarının en belirgin özelliklerinin başında, üzerlerinde buldukları şarabın bir anlamda sertifikası görevini üstlenen mühürler gelir (Bon & Bon, 1957). Thasos amphoralarının oldukça büyük bir çoğunluğu mühürlü olmasına karşın, kentte mühürsüz amphoraların da üretildiği bilinmektedir.

Kentin şarap ihracatının ve ticari ilişkide olduğu merkezlerin saptanmasındaki en önemli verilerin başında gelen amphoralarının formsal gelişimine bakıldığında, MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısına kadar belirgin bir forma ve form gelişimine sahip olmadığı görülür. I. B. Zeest tarafından Proto-Thasos olarak isimlendirilen MÖ 6. yüzyıl-MÖ 5. yüzyılın ortasına tarihlendirilen bu amphoraların gövde formları dairesel, ovoid veya koniktir. Söz konusu Proto-Thasos amphoralarının kaide kısmında ve ağız profilinde de bir bütünlük olmadığı, kaidenin geniş ve alçak formdan ince uzun bir forma doğru değişim gösterirken, ağız profilinin dışa dönük veya yarım daire şeklinde olduğu görülür (Canoğlu, 2011). Proto-Thasos olarak isimlendirilen bu erken dönem amphoralarının formsal bir bütünlük içinde olmaması, bu dönemde Thasos'da henüz ticaret kanunlarının bulunmamasıyla veya amphora atölyelerinin henüz standart bir üretime geçmemesi ile açıklanmaktadır (Canoğlu, 2011).

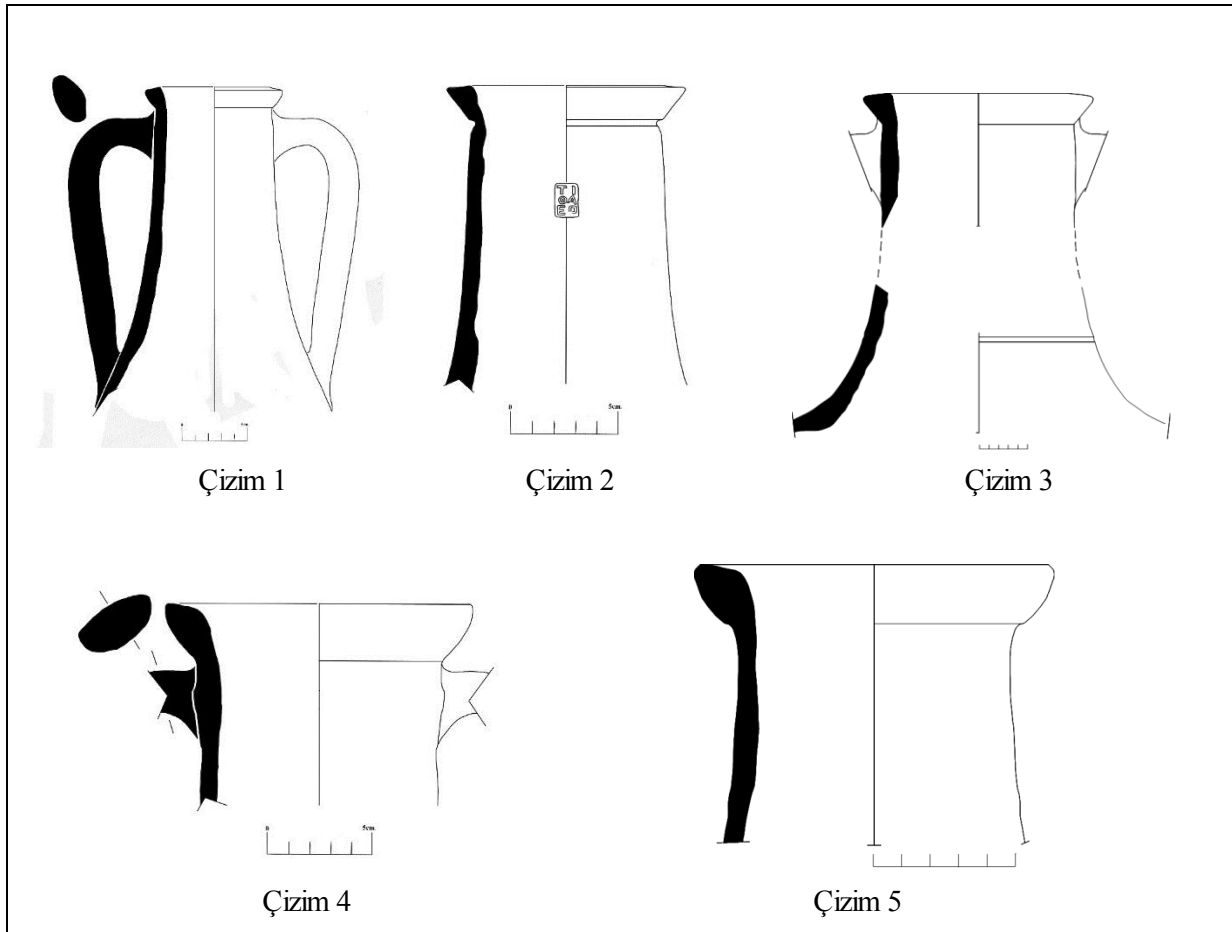
MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısından itibaren amphora üretiminde standardizasyonun başlaması ile birlikte form gelişimini takip etmek kolaylaşmıştır. MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilen belirli bir standartta ve form gelişimine sahip Thasos amphoraları, Doğer (1991) tarafından 30 litre taşıma kapasiteleri ile yuvarlak omuzlu, geniş karnlı ve oturma düzlemi oyuk topaç dipli olarak tanımlanmaktadır. MÖ 5. yüzyılın sonu-MÖ 4. yüzyılın başında Thasos, Khios ile girdiği ticari rekabet sonucunda *pithoid* ve *bikonik* olarak isimlendirilen iki yeni tip amphorayı pazara sunmuştur (Lozanov, 2009). MÖ 5. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan *Bikonik* Thasos amphoraları, MÖ 5. yüzyılın yüksek taşıma kapasiteli küresel gövdeli amphoralarının aksine 7-12 litre arasında değişen taşıma kapasitesi ile daha küçük boyutlu ancak daha kullanışlıdır (Lawall, 1995). *Bikonik* Thasos amphoraları küçük boyutlarının yanı sıra formsal özellikleri ile de MÖ 5. yüzyıl amphoralarından oldukça farklıdır. İnce ve uzun silüetleri, uzun boyunları, tutamak görevini üstlenen yüksek silindirik kaideleri ve köşeli ağız profilleri Thasos amphoralarının kanonik formunu oluşturur (Blondé, Mulliez & Muller, 1991; Doğer, 1991). *Bikonik* amphoralar, MÖ 3. yüzyılın başına kadar varlığını sürdürmüştür. MÖ 4. yüzyılda ortaya çıkan bir diğer form ise Lozanov (2009) tarafından *Pithoid*, A.M. Bon ve A. Bon (1957) tarafından tip II olarak isimlendirilen Thasos amphoralarıdır. Söz konusu *pithoid* Thasos amphoraları 20 litrelik taşıma kapasitesi ile MÖ 5. yüzyıl tiplerini andırsa da keskin omuzları ve kaideye doğru inceliyen uzayan gövde formları ile MÖ 5. yüzyıl örneklerinden farklılık gösterir. MÖ 3. yüzyıla geldiğinde Thasos amphoraları dışa çekik ağız kenarları, kavisli, yuvarlak ve uzun gövde formu ve düğme kaideleri ile tamamen farklı form özellikleri sergilemektedirler (Bon & Bon, 1957; Doğer, 1991).

Klazomenai MÖ. 4. yüzyıl yerleşiminden ele geçen yedi adet Thasos amphorasına ait ağız-boyun parçasının tarihlendirilebilir tabakalar içinden ele geçmesi, çalışmada incelenen amphoralar için daha spesifik tarih önerisinde bulunulmayı kolaylaştırmaktadır. Katalogda Kat. No: 1 (çizim 1)-Kat. No: 2 (çizim 2) olarak isimlendirilen amphoralar köşeli ağız profilleri, uzun boyun ve kulpları ile MÖ 4. yüzyılda ortaya çıkan *bikonik* Thasos amphoraları arasında yer alır.

Çalışmada incelenen Kat. No: 1 olarak isimlendirilen ilk örnek *bikonik* amphoralara özgü ağız profili ve uzun boyunu ile Silene'den ele geçen Thasos amphorası ile benzerlik göstermektedir. Söz konusu Silene örneği, Grandjean (1992) tarafından MÖ 420-340 arasına tarihlendirilir. Araştırmacı bu tarih aralığını önerirken stratigrafik verilerden hareketle oluşturulan kentin kuruluş, yıkım, tekrar kuruluş ve terkediliş tarihine dayanarak oluşturulan beş periyodik dönemi baz almıştır. Grandjean'ın Silene örneği için önerdiği bu tarih aralığı Kat. No: 1'in ele geçtiği tabakanın tarihi ile örtüşür. Benzer ağız-boyun ve kulba sahip bir diğer örnek MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilir (Lawall, 1995). Benzer başka bir örnek Prichernomorie'den ele geçmiştir. Söz konusu Prichernomorie örneği, Monachov (2003) tarafından MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilir. Zira, Kat. No: 1'da ele geçtiği tabakadan hareketle MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir. Ait olduğu tabakadan yola çıkarak MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen bir diğer *bikonik* Thasos amphorası Kat. No: 2' dir. Kat. No: 2, Kat. No: 1 örneği ile aynı tarihe ait olmakla birlikte ağız profilleri arasında nüanslar olduğu dikkat çeker. Kat. No: 2'nin ağız profili Kat. No: 1'e oranla daha sivri ve keskindir, ağzın hemen altında yer alan ince yiv ağzın keskin profilini daha belirgin bir hale getirmiştir. Prichernomorie'den ele geçen benzer ağız profiline sahip bir örnek, Monachov (2003) tarafından *pithoid* Thasos amphoraları arasında değerlendirmekle birlikte araştırmacı söz konusu amphoranın yanına soru işareti koyarak amphoranın tipine ilişkin net bir cevap verememektedir.

Büyük amphoraların kulp kısımlarında mühür kullanımı Rhodos Knidos, Samos, Khios ve Thasos gibi kentlerde oldukça yaygındır. Her kent kendine özgü amphora formu üretmenin yanı sıra kente özgün mühürler de üretmekte idi. Böylece söz konusu amphoralar içinde ihraç edilen maddenin menşei alıcı tarafından rahatça anlaşılmaqta idi (Coulson & Rehard, 1986).

Şekil 1: Thasos Amphorası: Ağız, Boyun, Kulp Parçaları.

MÖ 6. yüzyılın sonu–MÖ 5. yüzyılın başından itibaren Thasos dış pazara sunduğu şarabın menşeyini belirtmek amacıyla amphoraların üzerinde mühür kullanmaya başlamıştır. Mühürleme sisteminin en erken uygulayıcısı olan Thasos ileriki dönemlerde Karadeniz’de kurulan Yunan kolonilerinden Herakleia Pontika ve Sinope’nin, ayrıca Rhodos, Knidos ve Kos gibi amphora üreticisi olduğu bilinen kentlerin de mühür kullanmalarının öncüsü olmuştur (Cankardeş Şenol, 2006). Proto-Thasos olarak isimlendirilen MÖ 6. yüzyılın sonu–MÖ 5. yüzyılın ilk yarısında görülmeye başlanan en erken tarihli amphoraların mühürleri üzerinde genellikle sarmaşık, üzüm salkımı, miğfer, kantharos ve kaplumbağa, dans eden satyros, inek başı gibi basit semboller yer almaktadır (Doğer, 1991). Erken mühürler olarak anılan ikinci grup Thasos mühürleri üzerinde MÖ 4. yüzyılın başından itibaren üretici ve yöneticiye ait iki isim ve kentin ismi bulunmaktadır. Söz konusu mühürler arasında bazı örneklerde bir veya birden fazla sembolün kullanıldığı da görülür (Doğer, 1991). Thasos’un erken dönem mühürleri taşıdıkları özellikler gözetilerek Garland tarafından iki gruba ayrılmıştır. Garland’ın A grubu olarak sınıflandırdığı mühürler üzerinde yönetici *Satros I* ve *Teleas*’ın mühürleri yer alırken (Garlan, 1985; Garlan, 1988; Grace, 1934; Jöhrens, 2001) araştırmacının B gurubu olarak sınıflandırdığı mühürlerde iki isim ve etnik bulunmaktadır. MÖ 390-380 arasında görülen bu mühürler arasında bazı örneklerde isim ve etniğin yanında simgelerden oluşan, daha küçük boyutlu ikincil bir mührün daha kullanıldığı görülmektedir (Canoğlu, 2011; Garlan, 1999). MÖ 370–340 arasında kullanılan üzerinde isim, etnik ve sembol taşıyan mühürler bu serinin en önemli mühürlerini oluşturur (Cankardeş Şenol, 2006). Geç mühürler olarak isimlendirilen MÖ 345 sonrasında ait mühürler üzerinde etnik ve sembol yer almaktadır. Geç mühürler erken mühürlerden ayıran en belirgin özellik mühür üzerinde yer alan tek ismin yanında *patronym*ler kullanılmasıdır (Canoğlu, 2011).

Çalışmada incelenen Kat. No: 2 üzerinde yer alan mühür Garland’ın B grubu olarak sınıflandırdığı mühür grubu içinde yer almaktadır. Üzerinde *epynom*, üretici ismi ve Thasos etniği yer alan mühür MÖ 380 dolaylarına tarihlendirilmektedir (Grace, 1946; Garland, 1988). Kat. No: 2 üzerinde yer alan mühür için önerilen bu tarih amphoranın ele geçtiği tabakanın tarihi olan MÖ 4. yüzyılın başı ile örtüşür².

Klazomenai MÖ 4. yüzyıl yerleşiminden ele geçen *bikonikal* Thasos amphoralarının yanı sıra MÖ 4. yüzyılda Thasos’da üretilen *pithoid* amphoralara ait ağız-boyun parçaları da FGT sektöründen ele geçmiştir. İlk kez MÖ 4. yüzyıl başında ortaya çıkan *pithoid* amphoralar geniş gövde yapıları ve kısa boyunları ile MÖ 5. yüzyıl amphoraları ile benzerlik taşımaktadır. *Pithoid* amphoraların ağız profili *bikonik* amphoraların ağız profilleri ile benzer şekilde üçgen veya takoz şeklindedir (Lawall, 1995). Gövde omuzlardan itibaren konik şekilde aşağıya doğru daralarak iner. Bulunduğu tabakadan hareketle MÖ 4. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen Kat. No: 3 (çizim 3) üçgen ağız profili, *bikonik* amphoralara kıyasla oldukça kısa ve geniş boynu ile *pithoid* Thasos amphorası olarak değerlendirilmiştir. Thasos’dan ele geçen benzer ağız profiline sahip bir örnek MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilir (Lawall, 1995). Thasos örneği için MÖ 4. yüzyıl gibi daha genel bir tarih önerilse de her iki amphoranın ağız profilleri arasında görülen benzerlikten hareketle birbirlerine yakın tarihli oldukları düşünülmektedir. Garlan, Kat. No: 3 ile benzer ağız profiline sahip Thasos amphoralarının eğimli ağız profilini MÖ 4. yüzyıl Thasos amphoralarının karakteristik bir özelliği olduğunu ve bu ağız profilinin literatürde “*Pridik Profil*” olarak isimlendirildiğini aktarmaktadır. Thasos’dan ele geçen Kat. No: 3 ile benzer bir örnek, Garlan tarafından MÖ 330/320’ye tarihlendirilir (Garlan, 1985). Kat. No: 3 ile benzer özellikler sergileyen MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen bir diğer örnek Prichernomorie’ den ele geçmiştir (Monochov, 2003). Günümüzde Bodrum Sualtı Müzesinde bulunan MÖ 4. yüzyıl tarihli Thasos amphorası ağız profiliyle Kat. No: 3 ile benzer özellikler sergilemektedir (Alpözen, Özdaş, &

² Amphoranın boynundaki mühür, “TI” eponym, “ΘA” Thasos etniği, “E” üreticiyi simgelemektedir; Garlan, 1999, tarih için bkz. 112, mühür tipi için bkz. 138-139, no. 216-225, özellikle no. 21; Zeest, 1960.

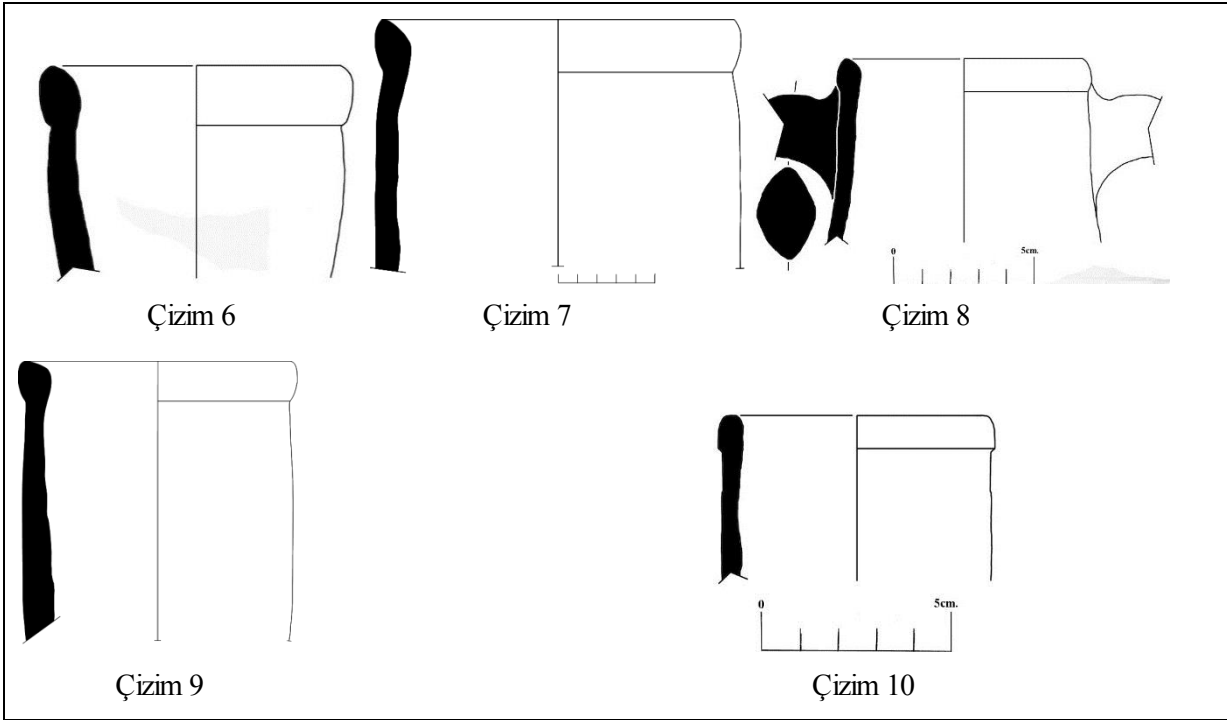
Berkaya, 1995). *Pithoid* Thasos amphorası olarak değerlendirilen Kat. No: 4 (çizim 4) ve Kat. No: 5 (çizim 5) topuz şeklindeki ağız profili ile Kat. No: 3 örneğinden ayrılmaktadır. Kat. No: 4 ve 5'in benzer bir örneği Prichernomorie'den ele geçmiştir (Monochov, 2003).

Söz konusu topuz şeklinde ağız profiline sahip *pithoid* Thasos amphoralarından ele geçtiği tabakadan hareketle Kat. No: 4, MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilirken Kat. No: 5 ise MÖ 4. yüzyılın ortasına tarihlendirilir.

1.2 Khios Amphoraları

Antik dönemin önemli şarap üreticilerinden olan Khios, MÖ 7. yüzyılın son çeyreğinden MS 3. yüzyıla kadar kesintisiz olarak ticari amphora üretimine devam etmiştir. Khios amphoralarının antik dünyada oldukça geniş bir coğrafyada karşımıza çıkmasına karşın sayısal anlamda Rhodos ve Thasos amphoralarına oranla daha az sayıda ele geçmesini Doğer (1991), Khios şarabının lüks tüketim maddesi olmasıyla açıklar. Gerçekten de söyleneceye göre kökeni Dionysos'un oğlu Oinopion'a dayanan Khios şarabı Hermippos tarafından da "erişilmez" olarak tanımlanır. Khios'un bu ünlü şarabını taşımak ve depolamak için kullanılan Khios amphoraları, MÖ 7. yüzyılın son çeyreğinden MS 3. yüzyıla kadar gelişimini sürdürerek üretimine devam edilmiştir (Şenol, 2003). MÖ 7. yüzyılın sonuna tarihlendirilen en erken tarihli beyaz, sarı veya krem rengi astarlı Khios amphoraları Lawal (2002) tarafından "makara formu" olarak tanımlanmaktadır. Khios üretimi bu erken dönem amphoraları, MÖ 7. yüzyılın sonuna değin dışa çekik ağız kenarı, kısa ve kalın boynu, ovoid gövde ve yüksek halka kaideye sahiptir (Şenol, 2003). Omuz kısmında yatık "S" şeklinde bantlar bulunan MÖ 7. yüzyıl Khios amphoralarının kulp, ağız kenarı, gövde ve boyun üzerinde firnis bantlar yer alır (Doğer, 1991). MÖ 6. yüzyılın ortalarına doğru Khios amphoraları üzerinde yer alan firnis bant uygulamasının ortadan kalktığı görülmektedir. MÖ 6. yüzyılın son çeyreğinden itibaren görülmeye başlanan şişkin boyun, MÖ 5. yüzyılın son çeyreğine kadar kullanılmaya devam ederek Khios amphoralarının karakteristik bir özelliği haline almıştır (Sezgin, 2009; Şenol, 2003). MÖ 5. yüzyıl boyunca üretimine devam edilen şişkin boyunlu Khios amphoralarının yanı sıra bu yüzyılda üretimi yapılan ikinci bir tip Khios sikkeleri üzerinde de görülen düz ve uzun boyunlu amphoralardır. Khios amphoralarından iki farklı tipte üretildiği görülmektedir (Lawall, 1995). En erken örnekleri MÖ 5. yüzyılın sonu–MÖ 4. yüzyılın başında karşımıza çıkan düz boyunlu Khios amphoraları ince uzun boynu, dairesel ağız profili, keskin profilli kulpları ve konik kaide kısmı ile şişkin boyunlu Khios amphoralarından belirgin farklar sergiler (Demesticha, 2011). MÖ 5. yüzyılın sonunda ortaya çıkan bu yeni form, MÖ 4. yüzyılın konik amphoralarının öncüsüdür (Okan, Atilla, & Akyol 2015). MÖ 4. yüzyıla gelindiğinde şişkin boyunlu Khios amphoralarının yerini düz boyunlu amphoralara bıraktığı görülmektedir. Bu yeni form dışa dönük ve yüksek ağız profili, silindirik uzun boynu, oval kesimli kulpları, üçgen gövde formu ve konik kaidesi ile daha keskin hatlara sahiptir (Okan, Atilla, & Akyol, 2015). Kaide kısımlarının uzadığı, omuz kısımlarının daha sivri ve keskin bir forma büründüğü görülmektedir (Grace, 1979). Bu yüzyılda Khios amphoralarının boynu neredeyse gövde uzunluğuna eşit hale gelmiştir (Şenol, 2003).

Şekil 2: *Khios Amphorası: Ağız, Boyun Parçaları.*

Klazomenai FGT sektöründe yapılan kazı çalışmaları sırasında Khios amphoralarına ait çok sayıda ağız-boyun-kulp parçası ve kaide parçası ele geçmiştir. Söz konusu Khios amphoralarına ait parçaların yerleşmede tarihlenebilir tabakalardan açığa çıkarılmış olması Klazomenai'dan ele geçen bu amphora grubu için de daha net tarih önerisinde bulunmamızı kolaylaştırır. Klazomenai buluntusu en erken tarihli Khios amphoraları, MÖ 5. yüzyıl sonu- MÖ 4. yüzyılın başına tarihlendirilen bir adet ağız-boyun parçası ve üç adet kaide parçasıdır. Kat. No: 6 (çizim 6) hafif şişkin boynu ve kabartma şeklindeki hafif dairesel ağız profili ile benzer bir örnek Klazomenai'da A yapısı 3 no.lu mekan içinden ele geçmiştir. Diğer, söz konusu Khios amphorasının MÖ 5. yüzyıl sonu-4. yüzyıl başına tarihlendirilen Khios amphoraları ile paralel özellikler sergilediğini dile getirmektedir. Diğer'in (1982) bu tespiti Kat. No: 6 için tabakadan hareketle önerilen MÖ. 5. yüzyıl sonu-MÖ 4. yüzyıl başı tarihiyle birebir uyuyor (Anderson, 1954; Grace, 1961). Benzer ağız ve boyun profiline sahip bir diğer örnek Atina Agorası J 2:4 kuyusundan ele geçmiştir (Lawall, 2011). Günümüzde Bodrum Sualtı Müzesinde korunan şişkin boyunlu Khios amphorası, Kat. No: 6 ile benzer profil özellikleri sergilemektedir. Söz konusu bodrum örneği MÖ 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilir. Ancak Kat. No: 6'nın boyun profilinin Bodrum Müzesi örneğine (Alpözen, Özdaş, & Berkaya, 1995) nispeten daha düz oluşu, Klazomenai örneğinin daha geç bir tarihe ait olduğunu işaret etmektedir.

Khios'da, MÖ 5. yüzyılın sonu-MÖ. 4. yüzyılın başından itibaren üreilmeye başlanan düz boyunlu amphoralara ait ağız-boyun ve kaide parçaları Klazomenai MÖ 4. yüzyıl yerleşimlerinde temsil edilmektedir. Klazomenai buluntusu düz boyunlu Khios amphoraları arasında en erken tarihli örnek ele geçtiği tabakadan hareketle MÖ 4. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir. Düz boyunlu Khios amphoralarının erken örneklerinden olan Kat. No: 7'nin (çizim 7) boyun kısmında hala belli belirsiz bir şişkinliğin varlığı görülmektedir. Seyitömer Höyükten ele geçen MÖ 430/420-400'e tarihli Khios amphorası ağız-boyun parçası Kat. No: 7 ile yakın benzerlik sergilemektedir (Coşkun & Çevirici Coşkun, 2017). Klazomenai HBT sektöründe (Hamdi Balaban Tarlası) tespit edilen üç adet su kuyusundan 2 no.lu kuyunun ikinci tabakasından ele geçen benzer ağız ve boyun profiline sahip bir diğer Khios amphorası MÖ 4.

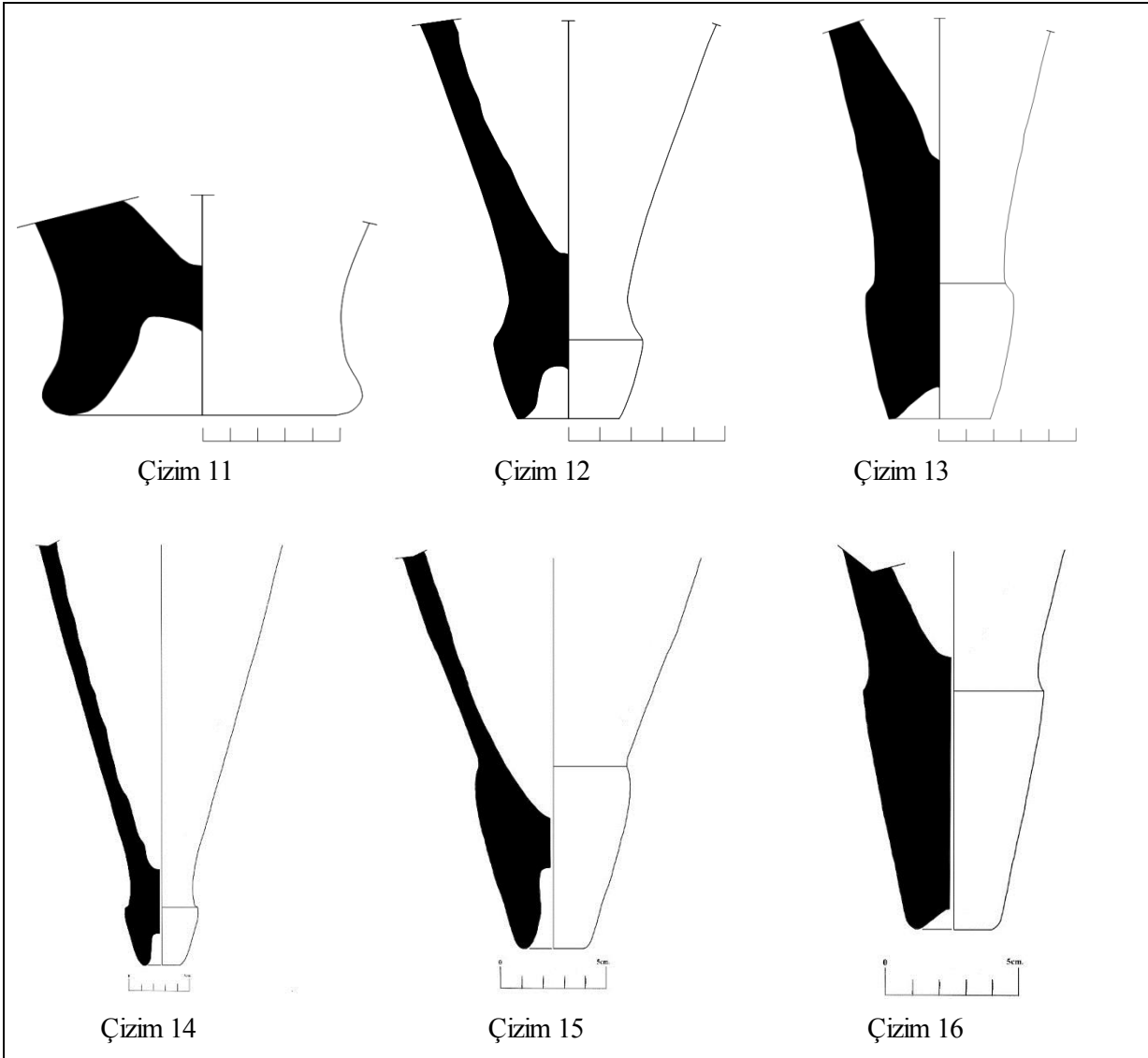
yüzyıla tarihlendirilir (Hasdağlı, 2012). Nagidos'dan ele geçen benzer bir diğer örnek, Şenol ve Aşkın (2007) tarafından MÖ 420-400'e tarihlendirilmektedir. Farklı merkezlerden ele geçen Kat. No: 7 ile benzer form özelliği sergileyen Khios amphoralarının, MÖ 430/20-400'e tarihlendirilmesine karşın Klazomenai'dan ele geçen örnekler bu ağız ve boyun profiline sahip Khios amphoralarının MÖ. 5. yüzyılın sonundan itibaren MÖ 4. boyunca kullanıldığı işaret eder. Çalışmada ele alınan bir diğer Khios amphorası olan Kat. No: 8'in (çizim 8) aşağı doğru hafifçe genişleyerek inen düz boyun profilinden hareketle MÖ 5. yüzyılın sonunda ortaya çıkan düz boyunlu Khios amphoraları arasında değerlendirilmektedir. Khios'dan ele geçen benzer bir örnek, Lawall tarafından MÖ 425'e tarihlendirilirken (Doğer, 1995; Lawall, 1995), Nagidos'dan ele geçen bir diğer Khios amphorasına ait ağız-boyun parçası, MÖ 5. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmektedir (Şenol & Aşkın, 2007). Kat. No: 8 in ele geçtiği tabaka MÖ 4. yüzyılın ilk yarısını işaret etmesine karşın benzer örnekler ışığında Kat. No: 8 için önerilen tarih MÖ 5. yüzyılın son çeyreği-MÖ 4. yüzyıl başıdır.

Ele geçtikleri tabakalardan hareketle MÖ 4. yüzyılın ortasına tarihlendirilen üç adet düz boyunlu Khios amphorasının ağız profilleri arasında nüansların olduğu görülmektedir. Bu gruba ait ilk örnek olan Kat. No: 9 (çizim 9) dışa kabarık, dairesel ağız profili ve uzun boynu ile Gordion'un Hellenistik dönem tabakalarından ele geçen Khios amphorası ile benzer form özelliklerine sahiptir. Söz konusu Khios amphorası Lawall (2009) tarafından MÖ 330-300'e tarihlendirilir. Nyphaion N sektörü kazısından ele geçen benzer bir diğer örnek MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir ki (Ciskov & Domzalski, 2002) bu tarih aralığı Klazomenai örneği için önerilen tarih ile de örtüşür. MÖ 4. yüzyılın ortasına tarihlendirilen bir diğer düz boyunlu Khios amphorası Kat. No: 10 (çizim 10) kabartma bant formunda dairesel ağız profili ile Kat. No: 9'dan ayrılır.

Klazomenai FGT sektöründen ele geçen altı adet dip-gövde parçasından yalnızca biri Kat. No: 11 (çizim 11) şişkin boyunlu Khios amphoraları ile ilişkilendirilir. Geniş bir oturma düzlemine sahip olan kaide, başparmak formunda dış bükey profile sahiptir. Klazomenai FGT sektörü C yapısından ele geçen benzer form özelliklerine sahip Khios amphorası dip-gövde parçası, Doğer (1982) tarafından şişkin boyunlu Khios amphoralarına ait olabileceği dile getirilmiştir. Khios'dan ele geçen benzer özelliklere sahip bir diğer dip parçası Lawall (1995) tarafından MÖ 440 dolaylarına tarihlendirilmektedir. Petra-Tsihisdziri'den ele geçen benzer bir örnek araştırmacılar tarafından MÖ. 5. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlendirilmektedir (Inaishvili & Vashakidze, 2010). Benzer örnekler ışığında Kat. No: 11 için önerilen tarih MÖ 5. yüzyıl ikinci yarısıdır.

MÖ 5. yüzyılın sonu-MÖ. 4. yüzyılın başında ortaya çıkan yüksek boyunlu amphoraların kesik konik formdaki tutamak kısmı gövdeden keskin hatlarla ayrılır (Doğer, 1991). Klazomenai FGT sektöründen ele geçen Khios amphoralarına ait tutamak-gövde parçalarının, Khios Tip 5 amphoralarına ait olduğu saptanmıştır. Kat. No: 12-Kat. No: 16 konik kaidenin farklı varyasyonlarıdır. Gövdeden keskin bir çıkıntı ile ayrılan Kat. No: 12 (çizim 12) aşağı doğru inildikçe daralarak konik bir form almaktadır. Oturma düzlemi oyuk olan Kat. No: 12'nin kesiti üçgen profile sahiptir (Monochov, 1980; Monochov, 2003). Trakya'dan ele geçen düz boyunlu Khios amphorasının çizimine uygulanan tümlene çalışmasında kaidenin Kat. No: 12 ile benzer olarak verildiği görülmektedir. Söz konusu Trakya örneği MÖ 5. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlendirilir (Lozanov, 2009).

Şekil 3: *Khios Amphorası: Dip Parçaları*

Oturma düzleminde sığ bir oyuk bulunan Kat. No: 13 (çizim 13) örneğinin Kat. No: 12'ye oranla daha yüksek olduğu görülmektedir (Monochov, 2003; Ciskov & Domzalski, 2002). Aynı grup içinde değerlendirilen Kat. No: 14 (çizim 14), Kat. No: 12–13 ile benzer profil özelliklerine sahip olmakla birlikte Kat. No: 12 ve 13'e oranla daha yüksek olduğu göze çarpar (Ciskov & Domzalski, 2002; Monochov, 1980; Monochov, 2003). Kofinà Ridge kazılarında ele geçen kesik konik kaide örnekleri Klazomenai FGT sektöründen ele geçen örneklerle örtüşmektedir (Anderson, 1954). Nymphaion N sektörü kazılarında ele geçen MÖ 4. yüzyıla tarihli konik kaideli Khios amphorası dip parçaları arasında yer alan bir örnek Kat. No: 13 ile benzerlik sergiler (Ciskov & Domzalski, 2002). Çalışmada incelenen Klazomenai FGT sektörü buluntusu Khios tipi konik kaide örneklerinin tümü ele geçtikleri tabakadan hareketle MÖ 5. yüzyılın sonu-MÖ 4. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir.

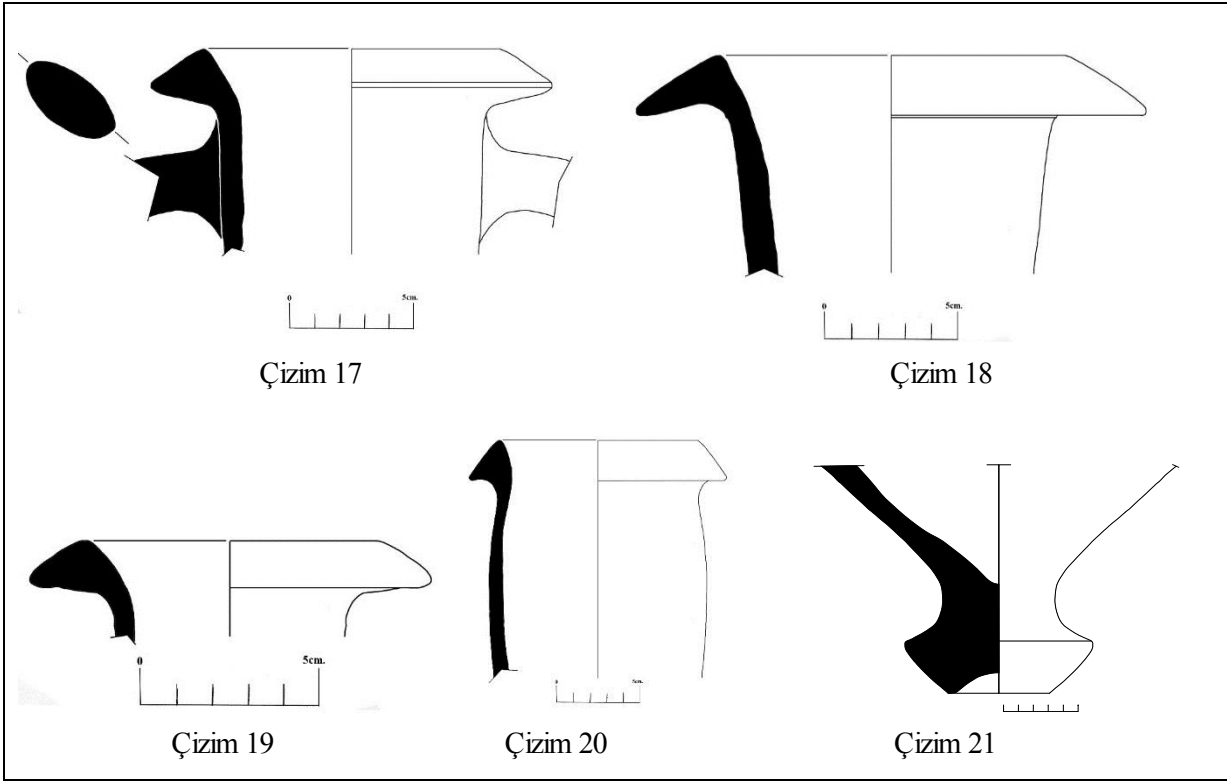
FGT sektöründen ele geçen Kat. No: 15 (çizim 15) ve Kat. No: 16 (çizim 16) örneklerinde kesik konik kaidede görülen gövdeden tutamağa keskin geçişin daha yumuşak verildiği ve inceliş uzadığı görülür. Bu haliyle Kat. No: 15 ve Kat. No: 16'nın tutamak işlevini de üstlendiği anlaşılır. Doğer, Klazomenai'dan ele geçen benzer örnekleri dip tutamak olarak nitelendirmiştir. Kat. No: 16 da gövdeden kaideye geçişin Kat. No: 15'e oranla daha keskin ve daha yüksek

olduğu görülmektedir. Dip tutamağın oturma düzleminde sıg-verev bir oyuk bulunur. Kat. No: 16'ya oranla daha dairesel ve basık bir forma sahip olan Kat. No: 15'in oturma düzleminde derin oyuk yer almaktadır. Kat. No: 15 ile Kat. No: 16'nın benzer örnekleri Klazomenai ve Kofinà Ridge (Anderson, 1954) kazılarında ele geçmiştir. Odessa bölgesinden ele geçen benzer bir Khios amphorası dip tutamak parçası MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilir (Mateevici & Redina, 2010). Nyphaion N Sektörü kazılarında ele geçen iki örnek Kat. No: 15 ve Kat. No: 16 örnekleri ile benzer özellikler sergilemektedir. Söz konusu Nyphaion N sektörü örnekleri MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Cistov & Domalzi, 2002). Çalışmada ele alınan her iki örnek de (Kat. No: 15-16) ele geçtiklerin tabakadan ve benzer örneklerden hareketle MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilir.

1.3 Solokha I/Mantar Ağzlı Amphoralar

İlk kez Karadeniz'in kuzeyinde, Solokha'da yer alan kurganlarda ele geçen Mantar ağız formuna sahip amphoralar, Zeets tarafından Solokha I amphoraları olarak isimlendirilmiştir (Kızıl & Yaman, 2017). MÖ 5. yüzyıl ile MÖ 3. yüzyıl arasında oldukça yaygın olarak kullanılan bu amphoraların, ilk üretim yerine ilişkin kesin veriler bulunmamakla birlikte, bu amphora formunun MÖ 4. yüzyıldan itibaren oldukça revaçta bir tip olduğu ve Ege'de birçok merkezde üretiminin olduğu anlaşılmaktadır (Lawall, 1995). Ana üretim merkezi hala tartışmalı olan mantar ağızlı amphoraların üretim yeri olarak önerilen merkezlerden biri Peparethos'dur (Garland, Doulgéri, & Intzessiloglu, 1990). Yapılan yüzey araştırmaları sonucunda adada MÖ 4. yüzyılın ilk yarısında mantar ağızlı amphora üretiminin yapıldığı arkeolojik veriler ile kanıtlanmıştır. Aynı şekilde MÖ 4. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Knidos atölyelerinde de mantar ağızlı amphora üretimi yapıldığı saptanmıştır (Şenol & Aşkın, 2007). Karadeniz'e şarap ithal eden merkezler arasında Kos adasının da bulunmasına karşın Demosthenes'in listesinde, amphora üreten kentler arasında Kos'un yer almaması dikkat çekicidir. Kos amphoralarının Demosthenes'in listesinde bulunmamasından hareketle Solokha I olarak adlandırılan bu amphoralar, Brashinkii ve Avram gibi araştırmacılar tarafından Kos üretimi olarak değerlendirilmiştir (Okan, 2013). Monachov ve Rogov (1990), Ponskoe I Nekropolünden ele geçen ticari amphoraları değerlendirdikleri çalışmalarında Rhodos ve Samos adalarında mantar ağızlı amphoraların üretildiğini Paros ve Naxos adalarında da bu amphoraların üretilmiş olabileceğine ilişkin savlar bulunduğunu dile getirmektedir. Okan (2013), Peparethos adası dışında tüm güney Ege adalarında mantar ağızlı amphoraların üretildiğini dolayısı ile bu amphoraların kökenini salt Kos adasına bağlamanın yanlış bir yaklaşım olacağını, mantar ağızlı amphoraların üretiminin güney Ege kökenli olduğunu dile getirmektedir. Lawall (2002), mantar ağızlı amphoraları tanımlarken farklı kil yapılarına sahip bu amphoraların killerde mika ve ince taşçık (tane) bulunduğunu ve bazı örneklerde ise yüzeyde mikanın yoğun olarak görüldüğünü dile getirir ve bu özelliğin Doğu Yunan adaları ve Klazomenai gibi kuzey İonia kentlerinde görüldüğünü aktarır. Arkeolojik veriler bu amphora tipinin Samos, Rhodos, Knidos, Kos, Halikarnassos, Peparethos, Klazomenai ve Phokaia'da üretildiğini kanıtlamaktadır. Klazomenai HBT Sektöründen ele geçen çok sayıdaki MÖ 5. yüzyılın sonuna tarihlendirilen mantar ağızlı amphora parçası formun ortaya çıktığı dönemden itibaren Klazomenai atölyelerinde de üretilmiş olduğunu düşündürmektedir (Hasdağlı, 2012).

Şekil 4: Solokha I/Mantar Ağızlı Amphora: Ağız-Boyun Parçaları.

Mantar ağız formuna sahip amphoraların genel özelliklerine baktığımızda farklı merkezlerde üretilmiş olmalarına karşın ortak özellikler sergiledikleri görülmektedir. Dışa çekik üçgen kesitli ağız profiline sahip amphoralar silindirik bir boyun, *pithoid* formunda geniş bir gövde ve oyuk topaç formunda kaideye sahiptir (Coşkun, & Çevirci Coşkun, 2017; Şenol & Aşkın, 2007). Bu formun ayırt edici özelliklerinden biri olan oyuk topaç formu kaidenin MÖ 4. yüzyılın son çeyreğinden itibaren farklı amphora tiplerinde de kullanıldığı görülmektedir. Basit dairesel ağız profiline sahip uzun veya kısa boyunlu yumurta veya konik formu gövde yapısına sahip amphoralarda da oyuk topaç formu kaidenin kullanıldığı bilinmektedir (Lawall, 2002).

Mantar ağız profiline sahip Solokha I amphoraları Klazomenai FGT sektöründe dört adet ağız-boyun parçası ve bu amphora grubuyla ilişkili olduğu düşünülen yedi adet kaide parçası ile temsil edilmektedir. Bu çalışma da dört adet ağız-boyun ve bir adet kaide parçası değerlendirilmiştir. Üçgen kesitli açık ağız formuna sahip Kat. No: 17-19 örneklerinde ağızın uç kısmının gövdeye uzak olduğu görülmektedir. Erken örneklerde üçgen ağız profilinin dışa çekik ucu gövdeden uzakken MÖ 4. yüzyılın sonlarından itibaren ağız ile gövde arasındaki açının daralmaya başladığı görülmektedir (Şenol & Aşkın, 2007). Klazomenai FGT sektöründen ele geçen en erken tarihli mantar ağız profiline sahip amphora Kat. No: 17 (çizim 17), ele geçtiği tabakadan hareketle MÖ 5. yüzyılın sonu-MÖ 4. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir. Benzer profil özelliği sergileyen Panskoe I nolu nekropolü K. 34, K. 35, K. 38 ve K. 43 tümülüslerinden ele geçen Solokha I amphoraları, MÖ 4. yüzyılın 2 ve 3. çeyreğine verilmektedir. Çeşme Müzesinde korunan benzer ağız profiline sahip bir diğer mantar ağızlı amphora, Okan (2013) tarafından MÖ 5. yüzyılın sonu-MÖ 4. yüzyıl başına tarihlendirilir. Araştırmacı, Çeşme Müzesinde korunan örneği tarihlendirirken söz konusu amphoranın ölçülerinin Panskoe I nekropolisinden ele geçen Solokha I amphoralarına oranla daha büyük olmasını ana kriter olarak kullanmıştır (Okan, 2013). Thasos'dan ele geçen benzer ağız profiline sahip Solokha I amphorası, MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilir (Garlan, 1985). Benzer bir diğer örnek

Kütahya Seyitömer Höyükten ele geçmiştir. Seyitömer Höyük örneği birlikte ele geçtiği Attika üretimi bolsal kaide-gövde parçasından hareketle MÖ 4. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir (Coşkun & Çevirici Coşkun, 2017). Kat. No: 17 ile benzer profil özellikleri sergileyen bir diğer Solokha I amphorası Troia'dan ele geçmiştir. Kat. No: 17 ile benzer ağız profiline sahip Troia örneği Lawall tarafından dik ve içe çekik ağızlı olarak tanımlanmaktadır (Lawall, 2002).

Klazomenai FGT sektöründen ele geçen bir diğer mantar ağızlı amphora ağız-boyun parçası Kat. No: 18' dir (çizim 18). Klazomenai HBT Sektörü III no.lu kuyunun IIB tabakasından ele geçen benzer bir mantar ağızlı amphora parçası MÖ 4. yüzyılın ortasına tarihlendirilmektedir (Hasdağlı, 2012). Ceramus *Territorium*unda yapılan yüzey araştırmaları sırasında ele geçen benzer bir diğer mantar ağızlı amphora A. Kızıl ve A. Yaman tarafından MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısı-MÖ 4. yüzyılın dördüncü çeyreğine tarihlendirilir (Kızıl & Yaman, 2017). Lawall (2004), Atina agorasından ele geçen Kat. No:18 ile benzer özellikler sergileyen mantar ağızlı amphora ağız parçasını değerlendirirken geniş kıvrımlı üst kısmı, dar dış kenarı ve iç bükey alt kısmı ile MÖ 4. yüzyılın sonu ile MÖ 3. yüzyılda oldukça yaygın olarak kullanıldığını aktarmaktadır. Kat. No: 18'in üçgen kesitli ağız profilinin Atina Agorasından ele geçen örneğe kıyasla dudak kısmının daha kalkık ve profilinin daha dar olduğu görülmektedir. Bu hali ile Kat. No: 18, Atina Agora'sı örneğinden daha erken bir tarihe ait olmalıdır. Benzer bir diğer örnek Nymphaion'dan ele geçmiştir. Söz konusu Nyphaion örneği MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Cistov & Domzalski, 2002). Kat. No: 18 benzer örneklerden ve ele geçtiği tabakadan hareketle MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilir.

Kat. No: 19'un (çizim 19) üçgen kesitli açık mantar formu ağız kenarı ile benzer form özellikleri sergileyen bir örnek Nagidos'dan ele geçmiştir. Nagidos örneği Karadeniz'den ele geçen kontekstler ışığında MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreği-MÖ 4. yüzyıl ortalarına tarihlendirilir (Şenol & Aşkın, 2007). Panskoe I nekropolisinden ele geçen benzer bir diğer örnek Monachov (2003) tarafından MÖ 4. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğine tarihlendirilmiştir. Lawall (2004), Atina agorasından ele geçen Kat. No: 19 ile benzer örneği değerlendirirken MÖ 5. yüzyılın sonu-MÖ 4. yüzyılın başında bu ağız profilinin sıklıkla görüldüğünü aktarır.

Kat. No: 20 (çizim 20) yukarıda incelediğimiz üçgen kesitli, açık mantar ağız formundan farklı bir form özelliği sergilemektedir. Bu örnekte ağız kenarı dikleşerek üçgen kesitli ağız kenarı hafifçe aşağı sarkmıştır. Alt kısmı aşağı sarkık mantar ağızlı amphora üretimi Knidos'da MÖ 4. yüzyılın ortalarından itibaren kullanılmaya başlanmıştır (Şenol & Aşkın, 2007; Zeets, 1960). Monochov (2003) tarafından Thasos amphoraları arasında tespit edilmiştir.

MÖ 4. Yüzyıl sonu-MÖ. 3. yüzyılın başından itibaren mantar ağızlı amphoralarda görülmeye başlanan topaç formunda oyuk dipli kaide, Klazomenai FGT sektöründen beş örnekle temsil edilmektedir. Ancak birbirine benzer örnekler arasından iyi durumda olan sadece bir örnek çalışmaya dahil edilmiştir. Gövdeden dışa doğru dik bir çıkıntı yapan kaidenin dip kısmında yer alan oyukun derinliği ve buna bağlı olarak oluşan kesit profilinde farklılıklar olduğu görülmektedir. Kaidenin oturma düzleminde sığ ve dairesel bir oyuk bulunan Kat. No: 21'in (çizim 21) gövdeden keskin bir çıkıntı ile ayrıldığı görülmektedir. Benzer bir örnek Nymphaion sektör N kazısından ele geçmiştir. Söz konusu Nyphaion örneği, MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Cistov & Domzalski, 2002) Kat. No: 21'in benzer örnekleri Peparethos ve Pricheromorie'dan da ele geçmiştir (Garland, Doulgéri & Intzessiloglu, 1990; Monachov, 2003). Kat. No: 21 benzer örnekler ışığında ve ele geçtiği tabakadan hareketle MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilir.

2.Değerlendirme

Ticari amphoralar ele geçtikleri kentlerin ilişki içinde buldukları merkezlerin belirlenmesinde önemli bir role sahip arkeolojik materyaller olarak karşımıza çıkmaktadır. Ticari ilişki veya işbirliği aynı zamanda kültürel etkileşiminde en önemli ayaklarından birini oluşturur. MÖ 6.

yüzyıldan itibaren Kuzey İonia'nın önemli seramik üreticilerinden biri olan Klazomenai atölyelerinde aynı zamanda yoğun ticari amphora üretiminin de yapıldığı kentte yürütülen kazı çalışmaları sonucunda açıkça ortaya konulmuştur. Ancak bu çalışmanın konusunu oluşturan amphoralar, MÖ 5. yüzyılın sonu-MÖ 4. yüzyılın ortalarını kapsayan dönem içerisinde kente ihracatta bulunan merkezlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

MÖ 499'daki İonia ihtilali ile başlayan siyasi sürecin getirisi olarak tüm İonia kent devletlerinde olduğu gibi Klazomenai'da da çalkantılı ve istikrarsız bir siyasi süreç başlamış oldu; İonia ihtilalini takiben MÖ 404 yılında Atina'nın Doğu Ege'de sürdürdüğü egemenliğini kaybetmesi ile birlikte Sparta yanlısı Oligarhların kentte hakim olması sonucunda Persler'den kaçarak Karantina adasına yerleşen kent halkı arasındaki oligarşi yanlıları, Klazomenai ana karasında Polikhne isimli yeni bir yerleşim kurdular. Siyasi erkin Atina ve Sparta arasında sürekli el değiştirmesi sonucunda istikrarlı bir kentleşme süreci gösteremeyen bu yerleşimden ele geçen ithal amphoralar, kentin bu süreçte ticari ilişkide bulunduğu merkezlerin saptanmasında önemli rol oynamaktadır. Çalışmada incelenen amphoralar, MÖ 5. yüzyıl sonu-MÖ 4. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmesine karşın Klazomenai'nın Thasos ve Khios ile olan ticari ilişkilerinin daha erken bir dönemde MÖ 6. yüzyılda başladığı erken tarihli Thasos ve Khios amphoralarına ait parçaların Klazomenai'dan ele geçmesinden anlaşılmaktadır. Bu da gösteriyor ki Klazomenai'nın içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık bu kentler ile arasındaki ticari ilişkilerin sekteye uğratmamıştır. Kaldı ki çalışmada ele alınan ticari amphoralar için önerilen en geç tarih MÖ 4. yüzyılın ortaları olmasına karşın Klazomenai'nın, Thasos ve Khios ile olan ticari etkinliğinin sürüp sürmediğinin belirlenmesi için MÖ 4. yüzyılın ortalarından itibaren Klazomenai halkı tarafından iskan edilen Karantina adasından elde edilecek sonuçlara ihtiyaç vardır.

Khios ve Thasos amphoraları dışında Klazomenai MÖ 4. yüzyıl yerleşiminden ele geçen bir diğer amphora grubu Solokha I veya Mantar ağızlı amphoralar olarak isimlendirilen amphora grubu oluşturmaktadır. Üretim merkezlerinden biri olarak Klazomenai'nın da gösterildiği Solokha I/Mantar ağızlı amphoraların bu çalışma içinde değerlendirilmesinin başlıca nedeni bu amphora grubunun ele geçtikleri tüm merkezlerde aynı form özelliklerini sergilemeleridir. Dolayısı ile bu amphora grubu için kesin bir şekilde ithaldir demek yanlış olacağı gibi bunların yerel üretim amphoralar olduğunu ileri sürmek de eldeki doneler ışığında hatalı bir tutum olacaktır. Dolayısı ile üretim yeri ve taşıdığı ürün üzerine hala pek çok tartışma barındıran Solokha I/Mantar ağızlı amphoralar bu çalışmada üretim yerine ilişkin tüm soru işaretlerine karşın ithal amphoralar başlığı altında incelenmiştir. Çalışmada incelenen MÖ 5. yüzyılın sonu-MÖ 4. yüzyıl başına tarihli (Kat. No. 17) Klazomenai buluntusu Solokha I/mantar ağızlı amphoralarının kronolojik anlamda Solokha I amphoralarının ortaya çıktığı MÖ 5. yüzyıl tarihi ile örtüştüğü görülmektedir. Bu bağlamda ele alındığında şayet bu amphora grubu Klazomenai atölyelerinde üretildi ise üretimin diğer Solokha I/Mantar ağızlı amphora üreten merkezler ile eş zamanlı olarak üretim yapıldığını işaret eder. Ancak bu grup kente menşei bilinmeyen farklı bir merkezden ithal edildi ise bu durumda Klazomenai'nın bu amphora grubunu üreten merkez ile köklü bir ticari ilişkisi olduğu akla gelmektedir ki bu gruba ait amphoraların üretilmeye başlandığı en erken dönemden itibaren Klazomenai'da görülmeye başlamasını açıklamaktadır.

3.Katalog

Kat. No. 1 (Çizim 1)

Tip: Thasos amphorası (bikonik)

Buluntu Yeri: FGT 1982-(008), (1.78-1.68 m.), 1C5 mekanı.

Ağız çapı: 8.4 cm. **Korunan yükseklik:** 25 cm.

Hamur: 7,5 YR 5/6 (Strong Brown). Mika, kireç ve kum katkılı.

Tanım: Dışa çekik üçgen kesitli, dipçik formunda ağız profili, omuzlara doğru genişleyen dar ve uzun boyun, baston formunda, elips kesitli kulplar.

Benzer örnekler: Alpözen, Özdaş & Berkaya, 1995, s.82, env. no. 22.33.81. Grandjean, 1992, s. 543, 546, fig. 2, 8; Lawall, 1995, s. 362, fig. 43; Lawall, 2011, s. 303, fig. I.6, Chian A8. Monachov, 2003, lev. 41, 1.

Tarih: MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı.

Kat. No. 2 (Çizim 2)

Tip: Thasos amphorası (bikonik)

Buluntu Yeri: FGT 2002-(1.044), (1.16-0.89 m.), 3F11 mekanı.

Ağız çapı: 9 cm. **Korunan yükseklik:** 13.6 cm.

Hamur: 5 YR 7/6 (Redish Yellow). Mika, kireç ve kum katkılı.

Tanım: Dışa çekik dipçik profilli ağız, ağzın hemen altında boyuna geçişte ince bir oluk, omuza doğru açılarak inen dar ve ince boyun. Boyun üzerinde mühür. Mühür açılımı: "TI" eponym, "ΘA" Thasos etniği, "E" üretici.

Benzer örnekler: Garlan, 1999, no. 229; Zeest, 1960, lev. VII, 20a; Monachov, 2003, lev. 48, fig. 2.

Tarih: MÖ 4. yüzyılın başı.

Kat. No. 3 (Çizim 3)

Tip: Thasos amphorası (pithoid)

Buluntu yeri: FGT 1989-(047), (1.04-0.91 m.), KG10 sokağı sondajı.

Ağız çapı: 9.4 cm. **Korunan yükseklik:** 15 cm. (iki parça halinde korunmuş)

Hamur: 7.5 YR 6/4 (Light Brown). Mika, kum, küçük taşçık katkılı.

Tanım: dışa çekik dipçik porofilli ağız, omuza doğru genişleyen kısa ve kalın boyun.

Benzer örnekler: Alpözen, Özdaş & Berkaya 1995, s. 79, env. No. 1128. Lawal, 1995, s. 136; Garlan, 1985, s. 741, fig. 10, 742- 743; Monochov, 2003, lev. 42, 2.

Tarih: MÖ 4. yüzyıl ortası.

Kat. No. 4 (Çizim 4)

Tip: Thasos amphorası (pithoid)

Buluntu yeri: FGT 2002-(1.049), (1.23-1.07 m.), 3F8 mekanı.

Ağız çapı: 7.1 cm. **Korunan yükseklik:** 9.4 cm.

Hamur: 5 YR 7/6 (Redish Yellow). Mika, kireç ve kum katkılı.

Tanım: Ucu sivriltilmiş, dışa çekik, parmak formunda ağız profili. Omuzlara doğru genişleyen kısa ve kalın boyun.

Benzer örnekler: Monochov, 2003, lev. 47, 4.

Tarih: MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı.

Kat. No. 5 (Çizim 5)

Tip: Thasos amphorası (pithoid)

Buluntu yeri: FGT 2000-(2.016), (1.60-1.30 m.), 3B2 mekanı.

Ağız çapı: 12.1 cm. **Korunan yükseklik:** 9.7 cm.

Hamur: 5 YR 7/6 (Redish Yellow). Mika, kireç ve kum katkılı.

Tanım: Ucu sivriltilmiş, dışa çekik, parmak formunda ağız profili. Omuzlara doğru genişleyen kısa ve kalın boyun.

Benzer örnekler: Monochoy, 2003, lev. 47, 4.

Tarih: MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı.

Kat. No. 6 (Çizim 6)

Tip: Khios amphorası (ağız- boyun parçası)

Buluntu Yeri: FGT 1985-(9.024), (0.93-0.90 m.), KG10 sokağı

Ağız çapı: 8.2cm. **Korunan yükseklik:** 5.9 cm.

Hamur: 5 YR 7/6 (Reddish Yellow). Kireç, kum az mika katkılı.

Tanım: Dışa çekik yuvarlatılmış ağız kenarı, dış bükey profilli boyun.

Benzer örnekler: Doğer, 1982, s. 11; Grace, 1961, fig. 45; Anderson, 1954, s. 175, No. 272-273.

Tarih: MÖ 5.yüzyılın sonu-MÖ 4. yüzyılın başı.

Kat. No. 7 (Çizim 7)

Tip: Khios amphorası (ağız- boyun parçası)

Buluntu Yeri: FGT 2001-(3011), (1.30-1.22 m.), 3D11 mekanı.

Ağız çapı: 10.8cm. **Korunan yükseklik:** 9.1 cm.

Hamur: 5 YR 7/6 (Reddish Yellow). Mika, kireç, taşçık, kum katkılı.

Tanım: Uç kısmı sivriltilmiş, hafif dış bükey, yukarı çekik ağız kenarı, silindirik boyun.

Benzer örnekler: Coşkun & Çevirici Coşkun, 2017, Kat. No. 6; Hasdağlı, 2012, fig. 9, 64; Şenol & Aşkın, 2007, Kat. No. 22.

Tarih: MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı.

Kat. No. 8 (Çizim 8)

Tip: Khios amphorası (ağız- boyun kulp parçası)

Buluntu Yeri: FGT 1982-(9.024), (1.35-1.25 m.), 1D5 mekanı.

Ağız çapı: 12.6 cm. **Korunan yükseklik:** 9.8 cm.

Hamur: 5 YR 7/4 (Pink). Mika, kireç, az kum katkılı.

Tanım: Uç kısmı sivriltilmiş, yukarı çekik ağız. Silindirik boyun. Eliptik kesitli kulplar.

Benzer örnekler: Lawall, 1995, fig. 34; Kat. No. 23; Doğer, 1995, R. 77; Lawall, 2009, Lev. 96, 1.

Tarih: MÖ 5. yüzyılın son çeyreği -MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı.

Kat. No. 9 (Çizim 9)

Tip: Khios amphorası (ağız- boyun parçası)

Buluntu Yeri: FGT 1989-(052), (0.67-0.56 m.), KG10 sokağı sondajı.

Ağız çapı: 9 cm. **Korunan yükseklik:** 9.5 cm.

Hamur: 5 YR 7/6 (Reddish Yellow). Kireç, kum az mika katkılı.

Tanım: Ucu sivriltilmiş, dairesel ağız profili, Silindirik boyun.

Benzer örnekler: Lawall, 2009, Lev. 96, 1; Ciskov & Domzalski, 2002, s.106, Fig. 9.1.

Tarih: MÖ 4. yüzyıl ortaları.

Kat. No. 10 (Çizim 10)

Tip: Khios amphorası (ağız- boyun parçası)

Buluntu Yeri: FGT 1982-(023), (1.17-0.94 m.), 1C5 mekanı.

Ağız çapı: 10.2 cm. **Korunan yükseklik:** 6.6 cm.

Hamur: 5 YR 7/6 (Reddish Yellow). Mika, kireç, az kum katkılı.

Tanım: Kabartma bant şeklinde ağız kenarı ve hafif şişkin boyun.

Benzer örnekler: Anderson, 1954, No. 272.

Tarih: MÖ 4. yüzyıl ortaları.

Kat. No. 11 (Çizim 11)

Tip: Khios amphorası (kaide).

Buluntu Yeri: FGT 2002-(3.005), (1.70-1.56 m.), 1C1 mekanı.

Çapı: 2.8 cm. **Korunan yükseklik:** 4.1 cm.

Hamur: 5 YR 5/8 (Yellowish Red). Mika, kireç, taşçık, kum katkılı.

Tanım: İç kısmı oyuk, dış bükey profilli, yüksek halka kaide.

Benzer örnekler: Doğer, 1982, s. 11; Lev. 3, No. 6; Lawall, 1995, s. 358, fig. 31; Inaishvili & Vashakidze, 2010, lev. 82, fig. 10

Tarih: MÖ 5. yüzyıl ortaları.

Kat. No. 12 (Çizim 12)

Tip: Khios amphorası (kaide).

Buluntu Yeri: FGT 2002-(1.053), (1.07-0.95 m.), 3F8 mekanı.

Çap: 1.6 cm. **Korunan yükseklik:** 12.4 cm.

Hamur: 7.5 YR, 8/6 (Redish yellow). Kum ve mika katkılı.

Tanım: Gövdeden keskin bir çıkıntı ile ayrılan, oturma düzlemi oyuk, üçgen kesitli, konik kaide.

Benzer örnekler: Monochov, 1980, lev. VII, 15; Monochov, 2003, lev. 10, 4.

Tarih: MÖ 5. yüzyılın sonu- MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı.

Kat. No. 13 (Çizim 13)

Tip: Khios amphorası (kaide)

Buluntu Yeri: FGT 2002-(1.053), (1.07-0.95 m.), 3F8 mekanı.

Çap: 1.8 cm. **Korunan yükseklik:** 14.1 cm.

Hamur: 7.5 YR, 8/6 (Redish Yellow). Mika, kireç, az kum katkılı.

Tanım: Gövdeden keskin bir çıkıntı ile ayrılan, oturma düzlemi sığ bir şekilde verev olarak oyuk, konik kaide.

Benzer örnekler: Monochoy, 2003, lev. 11, 4; Anderson, 1954, s. 175, Fig.9, g, h, j; Ciskov & Domzalski 2002, s. 105, Fig. 8.5.

Tarih: MÖ 5. yüzyılın sonu- MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı.

Kat. No. 14 (Çizim 14)

Tip: Khios amphorası (Kaide)

Buluntu Yeri: FGT 1986- (5.033), (0.85-0.80 m.), 3E1 mekanı.

Çap: 3 cm. **Korunan yükseklik:** 34.6cm.

Hamur: 7.5 YR, 8/6 (Redish yellow). Kum ve mika katkılı.

Tanım: Gövdeden keskin bir çıkıntı ile ayrılan, oturma düzlemi oyuk, konik kaide.

Benzer örnekler: Monochoy, 1980, VIII, 20; Monochoy, 2003, lev. 10, 2; Anderson, 1954, s. 175, Fig.9, g, h, j; Ciskov- Domzalski 2002, s. 105, Fig. 8.4.

Tarih: MÖ 5. yüzyıl sonu – MÖ 4.yüzyıl başı.

Kat. No. 15 (Çizim 15)

Tip: Khios amphorası (Kaide)

Buluntu Yeri: FGT 1986-(3.017), KG10 sokağı sondajı.

Çap: 3 cm. **Korunan yükseklik:** 18.7cm.

Hamur: 7.5 YR, 8/6 (Redish yellow). Kum ve mika katkılı.

Tanım: Gövdeden tutamağa geçiş yuvarlatılmış, oturma düzlemi oyuk, konik kaide .

Benzer örnekler: Anderson, 1954, s.175, Fig.9, g, h, j; Mateevici & Redina, 2010, Lev. 28.; Ciskov & Domzalski, 2002, s. 106, Fig. 9.3-4.; Johnston, 1990, fig. 14, 98; Johnston, 1990, s. 56, fig. 14, 151.

Tarih: MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı.

Kat. No. 16 (Çizim 16)

Tip: Khios amphorası (Kaide).

Buluntu Yeri: FGT 2002-(1.018), (1.54-1.47 m.), 3F12 mekanı.

Çap: 1.5 cm. **Korunan yükseklik:** 14.2 cm.

Hamur: 5 YR, 7/6 (Redish Yellow)-10 YR 5/2 (Grayish Brown). Mika, kireç, az kum katkılı.

Tanım: Gövdeden tutamağa hafif bir çıkıntıyla geçiş, sığ ve verev oturma düzlemi, konik kaide.

Benzer örnekler: Anderson, 1954, s. 175, Fig.9, g, h, j; Mateevici & Redina, 2010, Lev. 28.; Ciskov & Domzalski, 2002, s. 106, Fig. 9.3-4.; Johnston, 1990, fig. 14, 98; Johnston, 1990, s. 56, fig. 14, 151.

Tarih: MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı.

Kat. No. 17 (Çizim 17)

Tip: Solokha I Amphorası (mantar ağızlı amphora) (ağız- boyun parçası).

Buluntu Yeri: FGT 1986- (6.013), (1.10-1.00 m.), KG9 sokağı sondajı.

Çap: 11.8. cm. **Korunan Yükseklik:** 8.3. cm.

Hamur: 5YR 7/6 (Reddish Yellow). Mika, kum, kireç ve taşçık katkılı.

Tanım: Üçgen kesitli, dik ve dışa çekik ağız. Eliptik kulp kesiti.

Benzer örnekler: Okan, 2013, s. 132, 140 fig. 8-8A; Garlan, 1985, s. 744, fig. 14; Coşkun & Çevirici Coşkun, 2017, s. 228, 243 fig. 22; Ciskov & Domzalski, 2002, s. 105, Fig. 8, 13; Lawall, 2002, s. 223 fig. 82.

Tarih: MÖ 5. yüzyıl sonu- 4. yüzyıl başı.

Kat. No. 18 (Çizim 18)

Tip: Solokha I Amphorası (mantar ağızlı amphora) (ağız- boyun parçası).

Buluntu Yeri: FGT 1986- (3.017), KG10 sokağı sondajı.

Çap: 13.2.cm. **Korunan Yükseklik:** 8.2.cm.

Hamur: **Astar Rengi:** 5 YR 6/6 (Reddish Yellow). Mika, kum, kireç ve taşçık katkılı.

Tanım: Üçgen kesitli, dik ve dışa çekik ağız kenarı.

Benzer örnekler: Hasdağlı, 2012, s. 138, 163 fig. 62; Kızıl & Yaman 2017, s. 18, Levha 2, no. 2; Cistov & Domzalski 2002, s. 126, Fig. 9.9; Lawall 2004, s. 198, fig. 26.

Tarih: MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı.

Kat. No. 19 (Çizim 19)

Tip: Solokha I Amphorası (mantar ağızlı amphora) (ağız- boyun parçası).

Çap: 12.cm. **Korunan Yükseklik:** 4.3.cm.

Buluntu Yeri: FGT 1982- (025), (1.70-1.50 m.), 1C5-1D5 ortak duvar üzeri.

Hamur: 5YR 7/6 (Reddish Yellow). Mika, kireç, az kum, taşçık katkılı.

Tanım: Üçgen kesitli, dışa çekik ağız kenarı.

Benzer örnekler: Şenol & Aşkın, 2007, s. 266, Kat. No. 51; Lawall, 2004, lev. 198, fig.22; Zeets, 1960, lev. XIV, 32.Monakhov, 2003, s. 301, lev. 71.2.

Tarih: MÖ 4. yüzyıl ortası.

Kat. No. 20 (Çizim 20)

Tip: Solokha I Amphorası (mantar ağızlı amphora) (ağız- boyun parçası).

Buluntu Yeri: FGT 1982- (039), (2.30-1.80 m.), 1B1 mekanı.

Çap: 11.8 cm. **Korunan Yükseklik:** 14.3.cm.

Hamur: 5YR 7/6 (Reddish Yellow). Mika, kum, kireç ve taşçık katkılı.

Tanım: Açık mantar formunda ağız profili. Ağızın uç kısmı aşağı sarkıktır.

Benzer örnekler: Şenol & Aşkın, 2007, s. 266, Kat. No. 52; Monochov, 2003, lev. 79., 5a; Zeets, 1960, s. 32, 35 b (35b).

Tarih: MÖ 4. yüzyıl ortası.

Kat. No. 21 (Çizim 21)

Tip: Solokha I Amphorası (mantar ağızlı amphora) (gövde – dip parçası).

Buluntu Yeri: FGT 1981- (3.060), (1.45 m.), 1D5 mekanı.

Çap: 3.8cm. **Korunan Yükseklik:** 8.8.cm.

Hamur: 5YR 7/6 (Reddish Yellow). Mika, kum, kireç ve taşçık katkılı.

Tanım: Topaç formlu kaide. Kaide gövdeden sivri bir çıkıntı ile ayrılır. Topaç formundaki kaidenin dip kısmında dairesel sığ bir oyuk yer alır.

Benzer örnekler: Cistov & Domzalski 2002, s. 105, fig. 8, 16; Garland, Doulgéri & Intzessiloglu 1990, fig. 35, e; Monachov, 2003, lev. 71, 1.

Tarih: MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı.

Kaynakça

Alpözen O., Özdaş, A. H., & Berkaya, B. (1995). *Bodrum sualtı arkeoloji müzesi ticari amphoraları*. Bodrum: Bodrum Sualtı Müzesi Yayınları.

Anderson J. K. (1954). Excavation at the ridge of kofina in khios. *British School at Athens*, 49, 129-187.

Baykova V.P. (2005). The chronology of settlements in the lower dneiper region (400-100 BC), In V. Stolba, L. Hamnestad (Ed.), *Chronologies of the Black Sea Area in the Period c. 400-100BC, Black Sea Studies*, 3, (ss. 217-247). Aarhus.

Blondé F., Mulliez, D., & Muller, A. (1991), Le comblement d'un puits public à thasos, *Bulletin de Correspondance Hellénique Année*, 115 (1), 213-242.

Boeckh, A. (1828-1877). *Corpus inscriptionum graecarum I-IV*. Berlin.

Bon, A. M., & Bon, A. (1957). Les timbres amphoriques de thasos. *École française d'Athènes, Études thasiennes, IV*. Paris.

Cankardeş Şenol, G. (2006). *Klasik ve hellenistik dönem'de mühürlü amphora üreten merkezler ve mühürleme sistemleri*. İstanbul: Ege Yayınları.

Canoğlu, E. (2011). *Amphora mühürlerinden hareketle klasik ve hellenistik dönemlerde thasos ve doğu akdeniz ticari ilişkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Carlson, D. N. (2006). Pseudo- Samian amphoras and maritime trade in the western aegean. In C. C. Mattusch, A.A. Donohue, (Eds.), *Common Ground: Archaeology, Art, Science, and Humanities-Proceedings of the XVIth International Congress of Classical Archaeology, Boston, August 23 - 26, 2003* (ss.132-135). Barnsley: Oxbow Books.

Cistov D., & Domzalski K. (2002). Nymphaion-results of excavations in sector N, 1994- 1998. *Archeologi, LII*. Warszawa.

Cook, J. M. (1953-1954). The topography of klazomenai. *AEphem*, 2, 149-157.

Coşkun, G., & Çevirici Coşkun, F. (2017). Seyitömer höyük MÖ 5. ve 4. yüzyıl ticari amphoraları. *Arkeoloji Dergisi*, XXII, 229-243.

Coulson, W. D. E., Wilkei, N. C., & Rehard, J. W. (1986). Amphoras from naukratis and environs. *Bulletin de Correspondance Hellénique Année*, 23, 535- 550.

Domesticha, S. (2011). The 4th -century-bc mazotos shipwerck, cyprus: a preliminary raport. *The International Journal of Nautical Archaeology*, 40 (1), 39- 59.

Dennis, G. (1883). Two archaic greek sarcophagi, recently discovered in the necropolis of clazomenae. *journal of Hellenic Studies*, 4, 1-22.

- Doğer, E. (1982), *Klazomenai kazısı ticari amphora buluntuları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.
- Doğer, E. (1991). *Antik çağda amphoralar*. İzmir: Sergi Yayınevi.
- Garlan, Y. (1985). Un remblai thasien de IV siècle. B. amphores et timbres amphoriques. *Bulletin de Correspondance Hellénique Année, 109* (2), 727-746.
- Garlan, Y. (1988). *Vin et amphores de thasos*. Paris.
- Garlan, Y., & Doulgéri-Intzessiloglu, A. (1990). Vin et de péparéthos et d'lkos. *Bulletin de Correspondance Hellénique Année, 114*, 361- 389.
- Garlan, Y. (1999). Amphores et timbres amphoriques grec, memoires de l'academie des inscriptions et belles- lettres. *Tome, XXI*, Paris.
- Grace, V. (1934). Stamped amphora handles found in 1931-1932. *Hesperia, 3*, 197-314.
- Grace, V. R. (1946). Early thasian stamped amphoras. *American Journal of Archaeology, 50* (1), 31-38.
- Grace, V. R. (1961). *Amphoras and the ancient wine trade, athens*. Princeton, New Jersey.
- Grace, V. R. (1979). *Amphoras and the ancient wine trade*. Princeton, New Jersey.
- Grandjean, Y. (1992). Contribution à l'établissement d'une typologie des amphores thasiennes. Le matériel amphorique du quartier de la porte du Silène. *Bulletin de Correspondance Hellénique Année, 116* (2), 541-584.
- Hasdağlı, İ. (2012). The assessment of the 4TH century B.C. finds from three wells uncovered at clazomenae HBT (hamdi balaban tarlası) sektor. *OLBA, XX*, 119- 164.
- Johnston, A. W. (1990). Aegine, aphaia-tempel XIII. The storage amphorae, *Archäologischer Anzeiger, 105*, 37-64.
- Jöhrens, G. (2001). Amphorenstempel hellenistischer zeit aus tanais. *Eurasia Antiqua, 7*, 367-479.
- Kızıl, A., & Yaman, A. (2017). A group of transport amphorae from the territorium of ceramus: Typological observations. *Anatolia Antiqua, XXV*, 17-32.
- Lawall, M. L. (1995). *Transport amphoras and trademarks: Imports to athens and economic diversity in the fifth century BC*. Unpublished doctoral dissertation, University of Manitoba, Manitoba.
- Lawall, M. L. (2002). Iliion before alexander: Amphoras and economic archaeology. *Studia Troica, 12*, 197-243.
- Lawall, M. L. (2004). Amphoras without stamps: Chronologies and typologies from the athenian agora. In *6th scientific meeting on hellenistic pottery, Volos, 17-23 April 2000* (ss. 445-454). Athens.
- Lawall, M. L. (2009). Pontic, aegean and levantine amphorae at gordion, production and trade of amphorae in the black sea. In D. Kassab Tezgör, N. Inaishvili (Eds.), *Patabs I Production and Trade of Amphorae in the Black Sea, Varia Anatolica, 21* (ss. 159-166), İstanbul, Paris.
- Lawall, M. L. (2011). Transport amphoras from well J 2:4. In K. M. Lynch (Ed.), *The Symposium in Context, Hesperia Supplement, 46*, 297- 327.

- Lozanov, I. (2009). On the import amphorae in thrace (6th-3rd centuries B.C.): Reflections on some recent discoveries in the middle hebro valley. In D. Kassab Tezgör, N. Inaishvili (Eds.), *Pottery Production and Trade of Amphorae in the Black Sea, Varia Anatolica, 21*, (ss. 85-96), İstanbul, Paris.
- Mateevici, N., & Redina, E. (2009). Quelques conclusions concernant les importations amphoriques dans le site de Koshary (région d'Odessa) en Ukraine. In D. Kassab Tezgör, N. Inaishvili (Eds.), *Pottery Production and Trade of Amphorae in the Black Sea, Varia Anatolica 21* (ss. 57-62, pl. 27-34), İstanbul, Paris.
- Monachov, S. I. U., & Rogov, E. I. (1990). Amphoras of the panskoe I necropolis. *AMA*, 7, 128-153.
- Monachov, S. I. U. (2003). *ГРЕЦЕСКИЕ АМФОРЫ В ПРИЦЕРХОМОРЬЕ*. Moskova.
- Okan, E. (2013). Çeşme müzesi ticari amphoraları. *Arkeoloji Dergisi*, XVIII., 127-140.
- Okan E., Atilla, C., & Akyol, A. A. (2015). The production of chios-style amphorae at a ceramic workshop in phocaea (foça). *Mediterranean Archeology and Archaeometry*, 15 (3), 259-276.
- Özbay, F. (2006). *Klazomenai'daki MÖ 4. yüzyıl yerleşimi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Salviat, F. (1986). Le vin de thasos amphores, vin et sources ecrites. *Bulletin de Correspondance Hellénique Année, 13*, 145-196.
- Sezgin, Y. (2009). *Arkaik dönem doğu yunan ticari amphoraları sorunu*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Şenol, A. K. (2003). *Marmaris müzesi ticari amphoraları*. Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Şenol, A. K., & Aşkın, E. (2007). Amphoralar ışığında kentin ticari ilişkileri. In S. Durugönül (Ed.), *Dağlık Kilikiada Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları NAGIDOS, Results of an Excavation in an Ancient City in Rough Cilicia, ADALYA*, 6, 241-297.
- Tanrıver, C. (1989). *Antik metinler ve arkeolojik, numismatik ve epigrafik buluntular ışığında klazomenai'de khyton sorunu*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Tzochev, C. (2016). Markets, amphora trade and wine industry: The case of thasos. In E. M. Harris, D. M. Lewis, M. Woolmer (Ed.), *The Ancient Greek Economy Markets, Households and City-States* (ss. 230-254), Cambridge.
- Zeest, I. B. (1960). *Keramičeskaja tara bosphora*. Moskova.